

Povijest matematike

riješen pismeni ispit (9. rujna 2026.)

F. M. Brückler

1. (5) U svakom od sljedećih pet pitanja 0–4 ponuđena odgovora su točna. Označite sve točne odgovore. Na pojedinom pitanju ostvarujete 1 bod samo ako ste označili sve točne odgovore i nijedan krivi. Ako je samo jedna (ne)oznaka kriva, ostvarujete $\frac{1}{2}$ boda, ako su točno dvije (ne)oznake krive, ostvarujete 0 bodova, a inače ostvarujete $-\frac{1}{4}$ boda na pojedinom pitanju.
- (a) C. F. Gauß i A.-M. Legendre su se sukobili oko ...
- ☐ osnovnog teorema algebre. ☒ metode najmanjih kvadrata.
☐ osnovnog teorema aritmetike. ☐ definicije funkcije.
- (b) Klaudije Ptolemej je ...
- ☒ pokušao dokazati postulat o paralelama.
☐ svoje glavno djelo napisao na arapskom jeziku.
☐ omjer opsega i promjera kruga procijenio s $3\frac{1}{8}$.
☐ računao koristeći dekadski pozicijski sustav.
- (c) Koji od sljedećih antičkih grčkih matematičara su djelovali prije Euklida?
- ☐ Apolonije iz Perge ☒ Eudoks s Knida ☒ Hipokrat s Hiosa ☒ Teetet Atenski
- (d) Označite sve suvremenike M. Mersennea!
- ☐ L. Euler ☐ G. de l'Hôpital ☒ R. Descartes ☐ Jacob Bernoulli
- (e) Papa Silvestar II. je ...
- ☒ izvornim imenom bio Gerbert. ☐ preveo Al-Hvarizmijevu *Aritmetiku*.
☒ opisao novu vrstu abakusa. ☐ napisao zbirku zadataka iz zabavne matematike.
2. (5) Spojite vremenska razdoblja iz prvog stupca s brojevnim sustavima iz drugog stupca koji su korišteni u tim razdobljima. Svaka točna spojnica nosi 1 bod, svaka kriva -1 , a svaka nedostajuća 0 bodova.
3. i 2. tisućljeće pr. Kr.	hijeroglifski brojevni sustav
4. st. pr. Kr.–16. st. n. e.	štapićaste brojke
7.–11. st.	nagari brojevni sustav
7.–4. st. pr. Kr.	atički brojevni sustav
8.–15. st.	gobar brojevni sustav
3. (5) U sljedećim pitanjima označite točne završetke rečenica. U svakom pitanju jedan od dva ponuđena odgovora je ispravan. Točno označen odgovor nosi $+1$ bod, krivo odabran -1 bod, a ako za neko pitanje ne označite nijedan odgovor na tom pitanju ostvarujete 0 bodova.

- (a) $y = \sqrt{3x - 5}$ bi na isti način kao i mi danas interpretirao ...
☒ I. Newton. ☐ F. Viète.
- (b) Kineski teorem o ostacima se prvi put pojavljuje kod ...
☐ Liu Huija. ☒ Sun Džija.
- (c) Simbol $\sqrt{\quad}$ se prvi put pojavljuje u knjizi ...
☒ C. Rudolffa. ☐ J. Widmanna.
- (d) *Sunya* je sanskrtski izraz za ...
☒ nulu. ☐ polutetivu.
- (e) Točan postupak za izračunavanje volumena krnje kvadratne piramide nalazimo u ...
☐ Rhindovom papirusu. ☒ Moskovskom papirusu.
4. (20) Nadopunite sljedeće rečenice. Svaka točno nadopunjena rečenica nosi 2 boda. Ako se traži ime europskog matematičara nakon antike, za puna 2 boda trebate navesti bar inicijal prvog imena i pravilno napisati prezime; za matematičare iz jezičnih područja koja ne koriste latinicu priznaju se hrvatske i engleske transkripcije imena.
- (a) Koeficijent smjera tangente na krivulju u nekoj njenoj točki je kod I. Newtona $\frac{y}{x}$, a kod G. W. Leibniza $\frac{dy}{dx}$ (unijeti simboličke zapise).
- (b) L. A. J. Quetelet je poznat po tome da je dao moderno značenje izrazu statistika.
- (c) Logaritam kao inverz eksponencijalne funkcije prvi je razmatrao L. Euler.
- (d) Matematičari koji su prvi uočili da kvadratne odnosno kubne jednadžbe mogu imati više od jednog rješenja su Al-Hvarizmi i Omar Hajjam.
- (e) Mersenneovi brojevi su prosti brojevi oblika $2^n - 1$, dok su Fermatovi brojevi prosti brojevi oblika $2^{2^n} + 1$.
- (f) Naziv elipsa potječe od toga što je Apolonije iz Perge pokazao da za nju određeni s konikama povezani kvadrat ima manju površinu nego jedan s njima povezani pravokutnik.
- (g) Prema Jacob Bernoullijevom zakonu slabih brojeva, za velik broj nezavisnih izvođenja Bernoullijevog pokusa relativna frekvencija uspjeha se približava teorijskoj vjerojatnosti.
- (h) Prve rezultate o neeuklidskim geometrijama objavili su, bez dokaza egzistencije takvih geometrija, J. Bolyai i N. I. Lobačevski.
- (i) Prvi indijski matematičar koji je napisao samo matematici posvećen tekst je Mahavira.
- (j) Prvi matematičar koji trigonometriju gleda kao matematičku disciplinu, a ne samo kao sredstvo za astronomske proračune bio je Nasir al-Tusi.
5. (10) Na sljedeća pitanja odgovorite s maksimalno tri riječi, simbola ili brojke. Svaki točan odgovor nosi 2 boda. Ako se traži ime europskog matematičara nakon antike, za puna 2 boda trebate navesti bar inicijal prvog imena i pravilno napisati prezime; za matematičare iz jezičnih područja koja ne koriste latinicu priznaju se hrvatske i engleske transkripcije imena.

- (a) Koji je arapski ekvivalent starogčkog *mouseiona*? Kuća mudrosti
- (b) Navedite dva matematička simbola koja i danas koristimo, a koje je prvi koristio Leonhard Euler..... dva od: e , $f(x)$, i , π
- (c) Po kome ime nosi paradoks da $\{x : x \notin x\}$ nije skup? B. Russell
- (d) Tko je prvi objasnio pravila linearne perspektive? L. Alberti
- (e) U kojoj knjizi *Elemenata* nalazimo konstrukcije tangenti na kružnice? trećoj

6. (10) Koristeći babilonsko-Heronovu, starokinesku i(li) starodindijsku metodu iz rukopisa Bakhshali (odaberite dvije od te tri metode) na dvije decimale točno izračunajte $\sqrt{5}$.

Za sve tri metode dobro je uočiti da je $2 < \sqrt{5} < 3$, odnosno da $\sqrt{5}$ na dvije decimale ima oblik 2,ab.

Babilonsko-Heronova metoda: Uzmimo početnu aproksimaciju, primjerice, 2. Sljedeća, bolja, aproksimacija je $\frac{1}{2} \left(2 + \frac{5}{2} \right) = \frac{9}{4} = 2,25$. Iz nje dobivamo još bolju aproksimaciju $\frac{1}{2} \left(2,25 + \frac{5}{2,25} \right) = \frac{9}{4} = 2,236\bar{1}$, a iz nje $\frac{1}{2} \left(2,236\bar{1} + \frac{5}{2,236\bar{1}} \right) = \frac{9}{4} = 2,2360\dots$. Budući da su se ponovile prve tri decimale, stajemo i tražena aproksimacija je 2,23.

Starokineska metoda: $\sqrt{5} = 2 + \frac{a}{10} + \frac{b}{100}$, odnosno ekvivalentno tražimo $\lfloor \sqrt{50000} \rfloor = 200 + 10a + b$ (može se računati i s prvim oblikom, ali ovako izbjegnemo razlomke). Kvadrirajući daje $50000 = 40000 + 4000a + 100a^2 + 400b + 20ab + b^2$, tj. $10000 = 4000a + 100a^2 + (400b + 20ab + b^2)$ pa isprobavanje redom $a = 0, 1, 2, 3$ daje $a = 2$. Dakle, $10000 = 8400 + 440b + b^2$, tj. $1600 = 440b + b^2$ pa isprobavanje $b = 0, 1, 2, 3$ daje $b = 3$: $\sqrt{5} \approx 2,23$.

Metoda iz rukopisa Bakhshali: Uzmimo početnu aproksimaciju $x = 2$, ovdje ona mora biti manja od traženog korijenja. Izračunamo pomoćnu vrijednost $b = 5 - 2^2 = 1$ pa iz nje dobijemo sljedeću, bolju, aproksimaciju $2 + \frac{1}{4} - \frac{\left(\frac{1}{4}\right)^2}{2\left(2 + \frac{1}{4}\right)} = 2,2\dots$ (u svakom koraku uzimamo samo jednu decimalu više). Kontroliramo je li $2,2^2 < 5$, je. Opet računamo pomoćnu vrijednost $b = 5 - 2,2^2 = 0,16$ pa iz nje dobijemo sljedeću, bolju, aproksimaciju $2,2 + \frac{0,16}{4,4} - \frac{\left(\frac{0,16}{4,4}\right)^2}{2\left(2,2 + \frac{0,16}{4,4}\right)} = 2,23\dots$ (u svakom koraku uzimamo samo jednu decimalu više). Kontroliramo je li $2,23^2 < 5$, je, pa je 2,23 aproksimacija točna na dvije decimale.

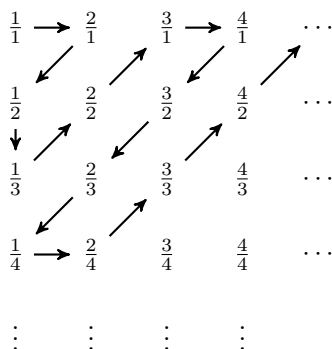
7. (10)
8. (10) Koristeći de Fermatovu metodu odredite tangentu na graf funkcije $f(x) = x^3 + x - 10$ u točki koja ima za 1 veću apscisu od njene realne nultočke. Nultočku nađite Cardanovom metodom, nakon što prvo Descartesovim pravilom pokažete da postoji samo jedna nultočka i odredite joj predznak.

Descartesovo pravilo primijenjeno na $x^3 + x - 10 = 0$ povlači da ta jednadžba ima jedno pozitivno rješenje. Nula joj očito nije nultočka, a primjena na $(-x)^3 + (-x) - 10 = -x^3 - x - 10$ povlači da nema negativnih nultočaka. Dakle, postoji samo jedna i to pozitivna realna nultočka funkcije f .

Tangenta ima jednadžbu $y = kx + \ell$, točka je $A = (3, 20)$, pa nam zapravo treba k jer onda imamo tangentu $y + 20 = k(x - 3)$. Neka je O sjecište tražene tangente s osi apscisa i $X = (3, 0)$, pa je $k = \frac{20}{|OX|}$. Neka je B točka na krivulji s apscisom $3 + E$, gdje je E mali prirast, dakle je $B = (3 + E, (3 + E)^3 + 3 + E - 10) = (3 + E, E^3 + 9E^2 + 28E + 20)$. Trokuti $\triangle OXA$ i $\triangle OYB$ su, približno, slični:

Dakle, tangenta je $y - 20 = 28(x - 3)$, tj. $y = 28x - 64$.

- Prebrojivost $\mathbb{Q}$ dokazujemo tako da prvo dokažemo da $\mathbb{Q}^+$ prebrojiv. Koristeći, primjerice, dijagram

(b) „Dragi _____¹ ... (pismo obožavatelja iz budućnosti)”

4